

their functioning in the Praue school poetry as well as in N. Bilotserkivets's poetic works.

Віра Хоровець

КАТЕГОРІЯ «ДІАЛОГІЧНІСТЬ» У ТЕОРЕТИЧНОМУ ВИСВІТЛЕННІ

Стаття присвячена розгляду категорії „діалогічність” та її зв'язку з літературою. Автор виявляє основні ознаки діалогічності тексту, аналізує їх та виявляє різницю між ступеням вираження адресності тексту в поезії та прозі. Аналіз ступеня вираження адресності тексту був проведений на матеріалі поетичних творів класиків російської літератури та творів англійських письменників.

Термін „діалогічність” означає відкритість свідомості та поведінки людини оточуючій реальності, її готовність до спілкування „на рівних”, дар живого відгуку на позиції, судження, міркування інших людей, а також здатність викликати відгук на власні висловлювання та дії. Домінуючим началом людського існування є міжособиста комунікація; між окремими людьми та їх спілками, народами, культурними епохами встановлюються „діалогічні відносини”, які постійно видозмінюються та збагачуються, у світ яких залучаються висловлювання та тексти . . .

Діалогічне спілкування може бути безпосереднім (як правило, воно виявляється при цьому двостороннім) та опосередненим текстами (часто виявляється при цьому одностороннім, таким є контакт читача з автором) [Хализев 1999: 110].

Однією з найбільш цінних для лінгвістики ідей М.М.Бахтіна є його думка про те, що будь-яке мовленеве повідомлення існує не у вакуумі, а завжди спрямовано до когось-небудь, продуцируючи, таким чином, нічим необмежену тривалість мовної комунікації.

Бахтін неодноразово підкреслював важливість чужих слів та відповідей на чужі слова. Він помітив: „Адже й сама думка наша – і філософська, і наука, і художня – народжується та формується у процесі взаємодії та боротьби з чужими думками.” [Бахтин 1997: 197]. „Кожне висловлювання – це ланка дуже складно організованого ланцюга інших висловлювань. Кожне висловлювання – і репліка діалога, і монолог – повно відзвуків чужих висловлювань” [Бахтин 1997: 223]. „Не тільки кінець, але й початок висловлювання обумовлюється чужим мовленням” [Бахтин 1997: 223].

В подальшому Бахтін чітко відзначав „внутрішню діалогічність” [Бахтин 1997: 228] висловлювання. На його думку, кожне висловлювання знаходиться у нескінченному потоці спілкування та історії. Воно пов'язано

не тільки з попередніми, але й з послідувачими ланками мовленевого спілкування. З одного боку, яким монологічним би ні було воно, в дійсності висловлювання є відповіддю на чужі слова. Воно „з самого початку будується враховуючи можливі реакції, заради яких воно, власне кажучи, і створюється . . . Говорячий з самого початку чекає від них відповіді, активного відповідного розуміння. Усе висловлювання будується нібито назустріч цієї відповіді” [Бахтин 1997: 200]. „Воно їх спростовує, підтверджує, доповнює, спирається на них, припускає їх відомими, якимось рахується з ними” [Бахтин 1997: 196]. Але з іншого боку, будь-яке висловлювання з самого початку чекає слухача, відповіді та активного розуміння від інших.

Так Бахтін дуже чітко позначив специфіку людської мовленевої діяльності. На думку Бахтіна, „будь-яке висловлювання діалогічно, тобто адресовано іншим, бере участь у процесі вільного і рівноправного обміну думками з іншими” [Бахтин 1997: 213]. Саме таким чином між словами говорячого та чужими словами створилися діалогічні відносини, без яких не народилося б жодне висловлювання. А така діалогічність слова відображає діалогічну суть людського мислення та свідомості.

Оперування терміном діалог примушує розглянути діалогічність з точки зору деяких найбільш важливих сторін діалога. Обов'язковою ознакою діалога у його традиційному розумінні є наявність безпосереднього зворотнього зв'язку, який характеризується „зміною мовленевих суб'єктів” [Бахтин 1997: 250]. У Бахтінському розумінні діалогічного характеру людського мовлення, зворотний зв'язок виявляється не безпосередньо, але в набагато більш складному виді, тому що у даному випадку має значення те, що „жодне висловлювання не може бути ні першим, ні останнім, а є лише своєрідною ланкою у комунікативному ланцюгу” [Бахтин 1997: 247], який потенційно або реально поєднує усіх представників соціума в структурі їх спілкування.

Найбільш яскраве вираження вона знаходить у поетичних творах, оскільки, на думку Солов'йової, в них автор (поет) найбільш явно проявляє своє бажання бачити перед собою співрозмовника, до якого він звертається у самих різних варіантах. Це, зокрема, може бути наказовий спосіб у стверджувальній чи заперечній формі (Не пой, красавица, при мне...), або включення читача у єдине коло співрозмовників (Вечер года к нам подходит...), або найрізноманітніші звернення до живих або навіть неживих об'єктів (Что ты клониша над водами, ива...), або цілком конкретна адресація, як, наприклад, „К.Н.” тощо [Соловьева 2007: 4].

Дуже яскраво діалогічність представлена в поезії Ф.І.Тютчева. Лірика Тютчева багатосуб'єктна, авторська свідомість в ній набуває наступні суб'єктні форми: власно автор, суб'єкт свідомості „ми”, оповідач, ліричний герой [Биншток 1978: 125-126]. Між суб'єктами авторської

свідомості в ліриці Тютчева йде нескінченний діалог. Діалогічність є основним структурним принципом цієї системи, що забезпечує її єдність. Багатосуб'єктність ліриці Тютчева – це втілення єдності особистості, зрозумілої як єдність суперечностей, що викликані існуючим станом людини в сучасній дійсності. Це – засіб існування романтичної особистості, яка відмовилась від поняття своєї первісної обраності та завойовує цю обраність у боротьбі, свідомо та активно. Діалогічність – відображення цього процесу [Биншток 1978: 127].

Саме діалогічністю пояснюється дивовижна постійність образів в ліриці Тютчева, яка була відзначена багатьма дослідниками як головна умова єдності його системи [Биншток 1978: 127]. Образи постають у різних суб'єктів свідомості в різному значенні, причому вони не просто існують незалежно один від одного, а приведені в паралелі та зв'язки діалогічного характеру, які можна чітко простежити. Такий діалог може відбуватися в межах одного вірша, але може відбуватися й між віршами різних ліричних сфер, що пояснює існування цілої низки віршів, які дублюють один одного („дублетів”) [Биншток 1978:128].

Проте не кожен поетичний твір характеризується настільки чітко вираженою діалогічною спрямованістю. В тих випадках, коли автор ще до читача не обирає собі деякого комуніканта, іноді умовного, а іноді цілком конкретного співрозмовника, автор (адресант) орієнтується на читача в цілому та сприймає його як свого безпосереднього адресата і ця опозиція, що вивчається в лінгвістиці в руслі проблеми „автор – читач” чи „адресант – адресат”, містить в собі межі текстової діалогічності у окремо обраному поетичному творі. Прикладом у даному випадку може бути будь-який текст, де автор найбільш нейтрален у своїй комунікативній інтенції та не шукає для себе ніяких умовних адресатів [Соловьева 2007: 6], наприклад, „Умом Россию не понять...”

Таким чином, не можна погодитися з Соловйовою в тому, що крайніми полюсами поетичної текстової діалогічності слід вважати опозицію „адресант – адресат” або іншими словами, „автор – читач”. „Читач” в даному випадку повинен розумітися дуже абстрактно, як деякий обов'язковий об'єкт адресності, без якого процес комунікації (а в даному випадку поетичної комунікації) є взагалі неможливим. Найбільш складний блок поетичної діалогічності утворює псевдоадресат, у ролі якого можуть виступати найрізноманітніші особи та об'єкти. Функцію псевдоадресата можна визначити як роль деякого проміжного адресата, з яким автор комунікує ще до читача, будуючи свій текст у формі попереднього спілкування з деяким об'єктом, що формально заміняє йому читача [Соловьева 2007: 17].

Трохи іншою є ситуація з прозою. На відміну від поетичних творів, прозаїчні тексти звичайно не мають псевдоадресатів, єдиним

адресатом тут є читач. Автор або надзвичайно нейтрален у своїй комунікативній інтенції та орієнтується на читача в цілому (хоч дана адресність не знаходить формального втілення в самому тексті, а лише припускається тим, що будь-який твір завжди спрямований до когонебудь), або веде розмову з читачем. Такий твір можна порівняти з листом, якому „властиве гостре відчуття співрозмовника, адресата, до якого воно спрямовано” і яке „як і репліка діалога, спрямовано до певної людини, враховує її можливі реакції, її можливу відповідь. Це врахування відсутнього співрозмовника може бути більш чи менш інтенсивним” [Корман 1995: 136-137].

Так, наприклад, англійський письменник Томас Неш в своєму творі „Бідолашний мандрівник або життя Джека Уілтона” ніби веде постійний діалог з читачем. „Я, Джек Уилтон (как-никак дворянин), был своего рода служителем или пажом при английском дворе... Да будет известно всем тем, кто заплатит сполна за книжку и прочитает мою историю, что я пребывал при дворе, то бишь в лагере, или в лагере, то бишь при дворе... Там я (тихо! Дайте мне хлебнуть, и я буду продолжать) подвизался как единовластный король бутылей...

...Но к делу! Какие стратегические операции и славные деяния мог, по вашему мнению, совершить изобретательный юноша моих лет? Вы скажете, достаточно, если он припрячет игральную кость, заложит своего хозяина, получив за него всё, до последнего пенни, и произнесёт клятву на ночной тупле по всем правилам искусства.

Таковы, доложу я вам, признаки хорошего воспитания и основания для того, чтобы преуспевать в добре и в правде”. Да!..., - и я должен поведать о дальнейшем своём пути и приведу вам убедительные примеры. Внимайте же, господа, рассказу о моих похождениях”.

Ми бачимо, що автор звертається до читача, як до співрозмовника, який знаходиться поруч і розмова йде у дуже невимушеній атмосфері. Це сприяє тому, що й самому читачу здається, що він дійсно там, і сам є частиною того світу, що автор звертається саме до нього і потребує саме його уваги. Майже усі репліки оповідача, які спрямовані до його уявленого співрозмовника, потребують відповідної реакції, тому що вони є або питанням („Какие стратегические операции и славные деяния мог, по вашему мнению, совершить изобретательный юноша моих лет?”), або спонуканням до дії („...тихо! Дайте мне хлебнуть, и я буду продолжать..., „Но к делу!”), „Внимайте же, господа, рассказу о моих похождениях”). Більш того, до промови оповідача ніби втручається чужа репліка, яка фактично відсутня, проте вона надає словам оповідача яскраве діалогічне забарвлення („Вы скажете, достаточно, если он припрячет игральную кость, заложит своего хозяина, получив за него всё, до последнего пенни, и произнесёт клятву на ночной тупле по всем правилам искусства”). Проте,

у спілкуванні з читачем автор не обмежується лише початком роману та не залишає свого вигаданого співрозмовника у спокої до кінця роману, вводячи до розповіді регулярне звернення до нього, ніби бажаючи переконатися в тому, що його співрозмовник усе ще уважно слухає його („Любезные читатели (постарайтесь уж быть любезными, коль скоро я так вас назвал), в той же мере, в какой мне удалось наплутовать, подвизайтесь на поприще честных деяний!”, „Вы, конечно, понимаете, что в армии...”

Менш інтенсивним по ступеню вираження адресності тексту (але ще не нейтральним) є твір ще одного англійського письменника Генрі Філдінга „Історія Тома Джонса найди”. Оповідач у даному творі присвячує першу главу кожної книги спілкуванню з читачем, не чекаючи при цьому ніякої реакції з боку свого слухача: причому усі відступи мають філософський характер та не пов’язані безпосередньо із змістом роману, відіграючи роль витонченого доповнення до нього. Лише подекуди у тексті проблісне звернення до читача. Проте цим реплікам абсолютно непридатна фамільярність у ставленні до співрозмовника (яка була характерна для вищезгаданого роману). За допомогою цього звернення до читача автор намагається роз’яснити йому деякі моменти, які, на думку самого автора, можуть бути трохи невірно розтлумачені.

„В предыдущей главе я сказал читателю, что мистер Олверти получил в наследство крупное состояние, что он имел доброе сердце и что у него не было детей. Многие, без сомнения, сделают отсюда вывод, что он жил, как подобает честному человеку Многие из этого он действительно сделал: но если бы он этим ограничился, то я предоставил бы ему самому увековечить свои заслуги на красивой мраморной доске, прибитой над входом в эту богадельню. Нет, предметом моей истории будут события гораздо более необыкновенные . . . и вы, мой рассудительный друг, могли бы с такой же пользой и удовольствием прогуляться по страницам книг, в шутку названных проказниками авторами „Историей Англии”.”

„Это одно из тех глубоких замечаний, которые едва ли кто из читателей способен сделать самостоятельно, и потому я счёл своим долгом прийти им на помощь”

Таким чином, не виникає сумнівів в тому, що значення таких понять, як діалогічність, діалог виходить далеко за межі їх традиційного розуміння. Говорячи про діалогічність з точки зору Бахтіна, ми маємо на увазі, що будь-яке висловлювання – незалежно від того маємо ми справу з реплікою діалога чи цілим текстом - є діалогічним (хоча ступінь її вираження може бути різним), тому що воно завжди має адресата та тому, що „жодне висловлювання не може бути ні першим, ні останнім, а є лише своєрідною ланкою у комунікативному ланцюгу” [Бахтин 1997: 247].

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бахтин 1997 - Бахтин М.М. Проблема речевих жанров // Собр. Соч. Т. 5. М., 1997. – 387 с.
2. Биншток 1978 - Биншток Л.М. Структура системы и специфика поэтического многоголосья в лирике Ф.И. Тютчева // Проблема автора в русской литературе XIX-XX веков. – Ижевск, 1978. – С. 125-133.
3. Корман 1995 - Корман Б.О. Образцы изучения текста художественного произведения в трудах отечественных литературоведов: Учебное пособие – 2-е изд., доп. – Ижевск: Изд-во Удм. ун-та, 1995. – Вып. 1. – 252 с.
4. Соловьева 2007 - Соловьева Е.А. Диалогические основы англоязычного поэтического текста в аспекте его категориальных свойств: Автореферат дис... канд. филол. наук. – М., 2007. – 21 с.
5. Хализев 1999 - Хализев В.Е. Теория литературы. – М.: Высшая школа, 1999, - 398 с.

SUMMARY

The article deals with the category of “dialogue” and its connection with literature. The author reveals the principal features of the dialogical coloring of the text, analyzes them and shows the difference in the degree of its reflection in poetry and prose. The analysis of the degree of the dialogical coloring reflection was carried out on the basis of the poems by Russian authors and two novels by English writers.

Микола Хорошков

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ДИСКУРС ПОВІСТЕВОЇ ПРОЗИ І. ЧЕНДЕЯ

У статті розглядається становлення екзистенційного дискурсу в творах відомого закарпатського письменника другої половини ХХ століття Івана Чендея. Увага дослідника сфокусована, зокрема, на висвітленні свого часу непоміченої критикою повісті «Далеке плавання». Твір являє собою яскравий зразок екзистенційного філософування у художній літературі радянської доби, в якому порушуються проблеми відчуження особистості, її місця в тоталітарному суспільстві.

Із середини 80-х років минулого віку (властиво, вдруге після письменства шістдесятників) в літературно-мистецькому процесі посилилася тенденція до осягнення тих соціально-політичних умов життя, що породжували духовну зневіру, страх перед майбутнім, моральну деградацію особистості, її безпомічність перед тиском тоталітарної системи. Йдеться, зокрема, про “Містечкові історії”, “Боги на продаж” А.Дімарова, “Марія з полином у кінці століття” В.Яворівського, “Люди на